

İsmayıl xan Ziyadxanlının siyasi və diplomatik fəaliyyəti

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının tarixində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti iyirmi üç aylıq mövcudluğu respublikamızın son yüzillikdəki həyatında əsl siyasi renessans dövrü adlandırıla bilər. Həmin dövr yalnız milli dövlət quruculuğu ilə – bütün Yaxın Şərqdə, Türk və Müsəlman dünyasında ilk respublikanın təsis, bir sıra demokratik siyasi islahatların həyata keçirilməsi ilə deyil, yeni tipli siyasi xadimlərin formalaşması, onların xalqın taleyi və gələcəyi üçün bütün məsuliyyəti öz üzərilərinə götürməsi ilə səciyyəvi idi. Həmin siyasi xadimlər Rusiyanın və Avropanın nüfuzlu universitetlərində təhsil alsalar da, ruslaşmamışdılar, ruhən və qəlbən öz vətənləri ilə, onları ərsəyə gətirən torpaqla bağlı idilər. Tarixi imtahan məqamı çatan kimi «millətlər içərisində öz millətlərinin imzasını qoymaq» üçün əllərindən gələni edirdilər. Azərbaycanın XX əsrdə yetişdirdiyi belə görkəmli şəxsiyyətlərdən biri də rus işğalçılarına qarşı qəhrəmancasına mübarizədə, döyüş meydanında həlak olmuş Gəncə xanı Cavad xanın nəticəsi, dövrünün tanınmış siyasi və dövlət xadimi İsmayıl xan Ziyadxanlı idi.

İsmayıl xan Ziyadxanlı Əbülfət xanın övlədidir və 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Əsil-nəcəbətli Qacar elinə mənsub olan Ziyadxanlılara söykənir ki, bunlar Azərbaycanda yüksək məqama və şöhrətə malikdirlər. Bu tayfa Əmir Teymur zamanında Gəncəyə köçmüşdür.

İsmayıl xan Ziyadxanlı 1868-ci ildə Gəncədə dünyaya göz açmışdır. İsmayıl xan ilk təhsilini xüsusi müəllimlərin yanında almış, təhsilini Gəncə mədrəsəsində davam etdirmiş və oranı bacarıqla başa vurmuşdur. Sonra Moskva Universitetinin hüquq fakültəsinə qəbul olunmuş və oranı müvəffəqiyyətlə qurtarmışdır. O təhsilini başa vurduqdan sonra Tiflis şəhər Məhkəməsi baş hakiminin müavini vəzifəsinə təyin edilmişdir. Eyni zamanda o I Dövlət Dumasının deputatı

(1906), Kadet partiyasının üzvü olmuŗdu.

İsmayıl xan Rusiyanın o vaxtkı paytaxtı Peterburqda təsis olunmuŗ Rusiya Milli Őurasının Birinci məclisinə Qafqazın Azərbaycan bölgəsinin müsəlmanları tərəfindən vəkil seçildi. Qanunvericilik sahəsində v  nazirl r  tam səlahiyyət tələb etdiyindən bu məclis imperator II Nikolayın 1906-cı il iyununda verdiyi fərmanı ilə buraxıldı. Vıborq Ő h rinin böyük bir mehmanxanasının salonunda Milli Őura Məclisinin sədri, Moskva Universitetinin m ŗhur mədəni hüquq professoru Muromstovun r yas ti altında f vq lad  bir iclas t ŗkil etdilər. Uzun müzakirələrdən sonra bütün Rusiya mill tl rin  müraciəti yekdilliklə qəbul edib bəyan etdilər. İsmayıl xan Vıborq Ő h rində həmin məclisin müzakirələrində iŗtirak etmiŗdi v  aŗađıdakı müraciətə imza atmıŗdı.
(5)

Bu haqda qardaŗı Adil xan Ziyadxanlı (ADR-in İrandakı səfiri – S.T.) «Azərbaycan» əsərində yazır: «Millət Milli Őura Məclisinin a ılıŗına qədər Milli Őuraya v  nazirl r  tam səlahiyyət verm yinc  n  qoŗuna bir  sg r, n  də imperatorluq xəzinəsinə bir dinar vergi verməyin!... Vəkillər Finlandiyadan Peterburqa qayıtdıqdan sonra Rusiya imperatoru tərəfindən Ali F vq lad  c z  məhkəməsinin t ŗkili haqda fərman verildi. Bu məhkəmə istintaqsız olaraq bütün yuxarıdakı vəkillər həmən m raci ti  qoŗulduqlarına görə siyasi hüquqlarının bir qismindən məhrum edilməklə h bs  məhkum edildilər. Həbs müddəti qurtardıqdan sonra qardaŗım İsmayıl xan Gəncəyə qayıtdıqdan sonra mən ondan soruŗdum: «Onu hansı məntiq vadar etdi ki, həmən məclisdə iŗtirak etsin v  müraciətə imza atsın?».

O, buyurdu: «Rusiya millətlərinin m q ddaratı yolunda birinci dərəcəli nümayəndələr belə bir addıma hazır olduqları bir vaxtda, əlbəttə, rəva deyildi ki, Qafqaz müsəlmanlarının vəkili, fəqət,  z Ő xsinə d y c k zərərin qorxusundan belə bir addımdan kənar  kilsin. Bundan sonra isə buyurdular ki, Rusiyanın vəziyyəti çox qorxuludur.

O bu dəqiqə böyük bir qaba bənzəyir ki, bir tərəfdən məsuliyyətsiz nazirlər onun bütün  ıxacaqlarını, deŗikl rini möhkəm bađlamıŗlar və o biri tərəfdən Rusiyanın h r r tli siyasətçiləri həm daxildə, həm də bu qabın altına at ŗ qoymuŗlar. Rusiya millətlərinin bütün m q ddaratı g cl  buxarla o qabın i ində qaynayır. Biz Rusiya millətlərinin vəkillərinin  qid sinc  bu qorxunc qabın partlamasının qarŗısın almaq  c n yeganə nicat qapısı ta səlahiyyətli Milli Őura M clisidir. Bu nicat qapsın isə imperator  z yaxın m ŗavirl ri ilə birlikdə bađlamıŗdır. Onun bu addımı biz vəkillərin fikrincə, gələcəkdə çox qorxulu olacađ. Çünki heç bir zəncir v  bənd, həbs v  cəza, heç bir istibdad-iŗg nc  aləti millətlərin m q ddaratının təbii inkiŗafının qarŗısını ala bilməz». (1, səh. 19-20)

Bununla bađlı T.Svyatovskinin 1985-ci ildə Kembric Universitetində nəşr etdirdiyi «Rus Azərbaycanı. 1905-1920» əsərində  .Ziyadxanlının Dumadakı çıxışı haqqda belə yazır: «...Ziyadxanlı «Tatar-erməni müharibəsi» ilə bađlı Dumadakı bəyanatında qeyd edirdi: «Biz müsəlmanlara, siz ermənilər iqtisadi cəhətdən k l si oldunuz, silahlanmanız v   z d vl tinizi qurmađı planlaşdırırlar, sizi məhv etməyimizi dedilər. Ermənilərə də panislamizmin müsəlman camaatına bütün m rh l rl  kök saldıđı və bir gün müsəlmanların onları qətl edəcəyi s yl nildi. Bu qızışdırma siyasəti idi. Bakıda müharibə bařlayınca, əldə yetərli  sg r olmadığı, çatışmazlıq yaranacađını əvvəlcədən d ş n lm diyi kimi bəhanələr axtarmađa bařladılar (m ellif burada rusları nəzərdə tutur – S.T.). Daha sonra ziddiyyətlər milli d şm n çilik təməlində ortaya  ıxdıđı s yl nildi...». (8, s. 72.)

Xalqın milli azadlıq hərəkatının gücləndiyi bir ř raitd  Dövlət Dumasında Azərbaycan nümayəndələrinin, məsələn, deputatlardan X.Xasm mm dovun v   .Ziyadxanlının ana dilində təhsil, zemstvo (yerli idarə) tətbiq etmək və s. haqqında səsləri  şidilirdi. Onlar Zaqaqaziyada zemstvolar yaradılmasının l ngidilm sin  etiraz edir, rus olmayan xalqların milli dilinin icbari fənlər sırasına daxil edilməsinin, məhkəmə iřl rində milli dilin iřl dilm sinin irəli sürürdülər. Onların Duma iclaslarında çarizmin köçürmə siyasəti ilə bađlı çıxışları daha cəsarətli idi. Gəncəli deputatlar çarizmin yerli xalqlara münasibəti məsələsinə də toxunur, müsəlman əhaliyə pis münasibət məhz Qafqazda əsrlərlə qonşuluq edən xalqlar arasında narazılıqlara, hətta millətlərarası qırđınlara gətirib çıxarır.

